

Liberalisme, sociaal-democratie en de vergeten tussenstroming

PAUL LUCARDIE

*Wetenschappelijk medewerker Documentatiecentrum
Nederlandse Politieke Partijen, Rijksuniversiteit
Groningen*

Liberalisme en sociaal-democratie worden wel eens voorgesteld als ruziemakende broer en zus: beide kinderen van de Franse Revolutie, maar in de loop van de negentiende eeuw uit elkaar gegroeid. Dat beeld lijkt me te simpel. Hoewel de term 'liberalisme' pas in de eerste decennia van de negentiende eeuw in zwang raakte,

kan de stroming toch al aan het eind van de achttiende eeuw waargenomen worden. In de Franse Revolutie manifesteerde zij zich vooral als streven naar constitutionele monarchie, naar evenwicht tussen de uitvoerende macht van de koning en de door het volk gekozen wetgevende macht. De liberalen wezen zowel de absolute monarchie van Louis XVI als de democratische republiek van de Jacobijnen af: beide staatsvormen zouden tot samenballing van macht leiden die ten koste zou gaan van de vrijheid van de burgers. De zwak georganiseerde liberalen werden in de polarisatie tussen beide kampen in Frankrijk echter praktisch fijn gewreven. Na de Revolutie en de Restauratie van de monarchie konden ze zich echter herstellen en uiteindelijk in 1830 de macht grijpen. Ook elders in West-Europa kwamen liberalen in de periode na 1830 aan de macht; in Nederland zoals bekend in 1848.

De Jacobijnen en hun bondgenoten elders in Europa zou ik geen liberalen willen noemen, maar evenmin socialisten of sociaal-democraten. Een Franse traditie volgend noem ik nen liever 'radicalen'.¹ Ze streefden naar een zuivere, bijna directe vorm van democratie: het volk koos niet alleen afgevaardigden naar een nationale conventie of parlement, maar kon hen mandaten geven en tot de orde roepen in lokale volksvergaderingen. Bovendien werden belangrijke kwesties door middel van een referendum aan het hele volk voorgelegd.²

Andere idealen waren ondergeschikt aan de democratie: het volk kon desgewenst de individuele vrijheid van de burger beperken, zowel op politiek als economisch gebied. Dat onttaarde uiteindelijk in terreur tegen alle werkelijke en vermeende 'vijanden van het volk' in de jaren 1793-94 – een sterk argument in liberale handen om

dit democratie-ideaal af te wijzen of althans te relativiseren.

De Jacobijnen zouden hun eigen terreur niet lang overleven; maar hun radicalisme verdween niet met hen van het politieke toneel. Hun radicale erfgenamen trokken wel lering uit de geschiedenis, zij het op uiteenlopende wijze. De ene stroming weet de ondergang van de Jacobijnen aan hun halfslachtingheid: wel radicaal op staatkundig gebied maar te behoudend en liberaal in hun sociaal-economisch beleid. Om echte democratie te verwezenlijken zou men niet alleen de politieke maar ook de economische macht gelijk moeten verdelen. Deze gedachte – al geopperd door de samenzweerder Babeuf in de nadagen van de Jacobijnse heerschappij maar na zijn terechtstelling in 1797 enige tijd onderdrukt – leidde in de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw tot ontwikkeling van allerlei socialistische utopieën. De sociaal-democratie, die dit utopisme wil vervangen door meer realistische en reformistische plannen, blijft deze gedachte vasthouden. Ze is dan ook als erfgename van het radicalisme te beschouwen. Men leze het eerste 'strijdprogram' van de SDAP uit 1895:

De gekozenen zijn lasthebbers der kiezers en ten allen tijde afzetbaar. (...) Rechtstreeksche wetgeving door het volk, door invoering van het recht der burgers om wetten voor te stellen (volks-initiatief) en van het recht om belangrijke maatregelen van het wetgevend lichaam goed of af te keuren (referendum).³

In de loop der jaren verwatert het ideaal van radicale democratie binnen de SDAP tot parlementaire democratie en algemeen kiesrecht. Het referendum verdween uit het program. Met de invoering van algemeen kiesrecht – vanouds een radicale eis, door liberalen tot aan het eind van de negentiende eeuw afgewezen – lijkt de sociaal-democratie in 1917 op staatkundig gebied voorlopig tevreden gesteld. Sociaal-economische eisen krijgen meer aandacht: de achturedag, socialisatie van bedrijven, het staatspensioen.

Daarmee verdween het radicalisme nog niet uit de politiek. Naast de sociaal-democratie bleef een burgerlijke variant van democratisch radicalisme bestaan, in Nederland evenals in Frankrijk, Italië en nog enkele landen.⁴ In 1892 kreeg de stroming een eigen partij, de Radicale Bond. In 1901 ging deze op in de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB), die radicale en liberale elementen verenigde. Op geestelijk en cultureel gebied was de VDB zonder meer liberaal: individuele vrijheid stond voorop. Op sociaal-economisch terrein verdedigde hij de individuele eigendom en de markteconomie, maar niet zonder voorbehoud. De overheid heeft een 'leiden-de taak in het bedrijfsleven' te vervullen en dient 'zo nodig de private ondernemingsvorm terzijde te stellen'.⁵ De VDB weigerde dan ook zich liberaal te noemen. Meestal wees men alle 'ismen' af; maar soms sprak men zich onomwonden uit voor het radicalisme, zoals partijvoorzitter Kranenburg in 1929.⁶

De VDB bleef – anders dan de SDAP – voorstander van een referendum, zij het in facultatieve vorm. De Bond verdedigde de parlementaire democratie, maar vond die in Nederland ook na invoering van het algemeen kiesrecht nog onvoldoende gerealiseerd. 'Het kiesrecht is van geen waarde, indien niet de voorwaarden zijn vervuld, waaronder de uitspraak der kiezers zich zal afspie-

gelen in het regeringsbeleid' schreef VDB-leider Marchant in 1926.⁷

Deze 'afspiegelingstheorie' lijkt me kenmerkend voor democratische radicalen. Liberalen en conservatieven die de parlementaire democratie aanvaardden – wat na 1900 langzamerhand *bon ton* werd – bleven deze theorie en de verwante leer der volkssoevereiniteit afwijzen. 'Volksvertegenwoordigers zijn geen loopjongens of gramfoonplaten. In den liberalen staat hebben niet allen bij voortdurende alles te zeggen. (...) [De] liberale democratie (...) staat ver af van de volkssoevereiniteit' schreef bijvoorbeeld G. van den Burg in een toelichting op het beginselprogram van de Liberale Staatspartij in 1939.⁸ Een commissie die voor dezelfde partij het nieuwe beginselprogram had ontworpen maakte het onderscheid met de radicale opvatting nog duidelijker:

*Wij wenschen noch een volksvertegenwoordiging, die beschouwd wordt als lasthebber van de partijen, die haar afgevaardigden steeds gebonden zijn aan de uitspraken dier partijen – hetgeen de liberale democratie van de radicale democratie onderscheidt – noch een volksvertegenwoordiging in schijn, zoals onder fascistisch regime voorkomt, waardoor het gezag tot despotisme kan uitgroeien.*⁹

Ook de indirect uit de Liberale Staatspartij voortgekomen VVD vat parlementaire democratie in deze liberale geest op: 'iedere stemgerechtigde burger kan invloed uitoefenen op de samenstelling van vertegenwoordigende lichamen.. de leden van die lichamen oefenen hun taak evenwel uit in onafhankelijkheid van die burgers'.¹⁰

Geen wonder dat democratische radicalen zich in de VVD niet erg thuis voelen, al was een klein aantal VDBers met Oud in 1948 tot de liberale partij toegetreten. Een groter deel van de VDB was en bleef lid van de PvdA, al was die in de jaren 1946-

1. C. Nicolet, *Le radicalisme*, Parijs: Presses Universitaires de France, 1961.

2. Zie o.a. Albert Soboul, *Les sans-culottes parisiens en l'an 11*, Parijs: Seuil, 1968.

3. 'Strijdprogram der SDAP, vastgesteld den 14 April 1895; aangevuld den 9 April 1897; art. 1'; zie P.J. Troelstra, *De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij*, Baarn: Hollandia, 1909, 52.

4. Nader beschreven in A.P.M. Lucardie, 'Op zoek naar zusterpartijen. D66 en het democratisch radicalisme in Europa', *Jaarboek 1993 DNPP*, Groningen: 1994, 200-228.

5. Artikel 11.3 *Beginselverklaring en werkprogram van de Vrijzinnig Democratische Bond, laatstelijk vastgesteld ter Algemene Vergadering te Amsterdam 21 en 22 November 1936*, Haarlem: VDB, 1936, 4.

6. R. Kranenburg, 'De staatkundige beginselen van het radicalisme', in: *Principiële Staatskunde*, Deel 2, Rotterdam: Handelshogeschool, 1929, 24-38.

7. H.P. Marchant, 'De Vrijzinnig-Democraten in het Parlement', in: *Gedenkboek Vrijzinnig Democratische Bond 17 maart 1901-1926* Den Haag: VDB,

1926, 47-69.

8. G. van den Burg, *Liberalisme telkens weer! Toelichting op het liberale beginselprogram*, Den Haag: De Liberale Staatspartij, 1939, 14.

9. Rapport van de Commissie van Voorbereiding aan het hoofdbestuur, de centrale kiesverenigingen en de afdeelingen van de Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond', 1938, 11.

10. Artikel 9, 'Beginselverklaring van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie', o.a. in: *Jaarboek '80-'81*, Den Haag: VVD, 1980, 234.

66 evenmin erg radicaal. In het beginselprogramma van de PvdA uit 1947 wordt democratie omschreven als:

een vorm der samenleving, waarin de Regering steunt op een meerderheid des volks, verantwoordig schuldig is aan de in vrijheid, op de grondslag van algemeen kiesrecht, gekozen volksvertegenwoordiging, en doortrokken is van de eerbiediging van en verantwoordelijkheid voor de medemens.¹¹

Deze ruime formulering kan zowel radicaal als liberaal of conservatief geïnterpreteerd worden, dunkt me. Dat geldt ook voor de kortere maar soortgelijke formulering in het beginselprogramma van 1959. Economische wederopbouw, planning en sociale voorzieningen genoten in deze periode meer aandacht dan staatkundige kwesties. Democratie gold als groot goed dat verdedigd moest worden – tegen de Communisten die een dictatuur wilden instellen – en niet meer als ideaal dat nog gerealiseerd moest worden.

Pas in de jaren zestig kreeg democratisering van staat en maatschappij ineens grote belangstelling. Nieuw Links zette dit doel hoog op de agenda. Staatkundig radicalisme ging nu – evenals in 1895 – gepaard met een marxistisch getinte visie op de samenleving. De strijd voor democratisering was een vorm van klassenstrijd die zowel in bedrijven als in het staatsapparaat gevoerd werd. In het door Nieuw Links indirect (post mortem) geïnspireerde beginselprogramma van 1977 neemt radicale democratisering dan ook een belangrijke plaats in. Op sociaal-economisch gebied uit zich dat in sympathie voor arbeiderszelfbestuur – decennia lang door sociaal-democraten verketterd als ‘anarchisme’ of ‘syndicalisme’. Ook op staatkundig terrein mogen ‘vormen van directe democratie niet worden uitgesloten’.¹² Welke vormen dat zijn, blijft vaag. De PvdA eist ‘een verkiezingssysteem waarbij de kiezer een beslissende invloed krijgt op kleur en samenstelling van de regering’; en voorts de gekozen burgemeester. Van referenda is nog geen sprake.

ke. Dat was toen echter nog geen brandende kwestie, zelfs niet voor D66.

De brugfunctie van D66

D66 kan beschouwd worden als de meest recente incarnatie van het democratisch radicalisme in Nederland. Nog meer dan bij de verwante VDB stond bij de Democraten ‘radicale democratisering van de Nederlandse samenleving in het algemeen en van het Nederlandse politieke bestel in het bijzonder’ voorop.¹³ Hun programma begon dan ook met staatkundige hervormingsplannen: verkiezing van de minister-president, een districtenstelsel, verkiezing van de burgemeester; en, nog heel voorzichtig: ‘de mogelijkheden en wenselijkheden van een referendum dienen nader te worden bestudeerd’. In de jaren tachtig krijgt het referendum meer gewicht bij D66, evenals bij de PPR en ten slotte ook bij de PvdA.¹⁴ Evenals de VDB mist D66 een eigen sociaal-economische visie. De Democraten denken op dit punt pragmatisch, zoals ze zelf vanaf de oprichting beweren; wat betekent dat ze in de praktijk meegaan met de heersende mode: in de jaren zeventig overwegend sociaal-democratisch en in de jaren negentig liberaal. Zodoende kunnen de Democraten juist nu een brug slaan tussen sociaal-democraten en liberalen. Met de PvdA delen ze het staatkundig radicalisme, met de VVD het economisch liberalisme. Een fusie met één van beide partijen wijst D66 terecht af. Die zou alleen zin hebben indien de PvdA ook haar laatste sociaal-democratische veren af zou schudden en als ideologie uitsluitend het democratisch radicalisme zou overhouden. Dat lijkt me om verschillende redenen ongewenst, zowel voor het voortbestaan van de PvdA als voor het partijstelsel – dat er door zou verarmen – en voor de traditionele achterban van de partij, die weliswaar geslonken maar nog lang niet verdwenen is. Verkieslijker lijkt me voortzetting van de huidige driehoeksverhouding tussen liberalisme, sociaal-democratie en democratisch radicalisme.

11. Art. 17 *Beginselprogramma van de Partij van de Arbeid*, Amsterdam: 1947, 9.

12. Artikel 111.3.b in *PvdA beginselprogramma*; o.a. in: PPK, 9e jaargang nr. 10, 30.

13. Politiek programma van de Demo-

craten '66. Onder meer te vinden in: J.P.A. Gruijters, *Daarom D'66*,

Amsterdam: De Bezige Bij, 1967, 69.

14. Zie Piet Gilhuis, *Pleidooi voor het referendum*, Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting, 1984.